

prema Njemačkome Carstvu, na veze između kralja i papinstva, te na sve akutniju osman-sku opasnost. S tim u vezi autor zaključuje da je Hrvatskoj za uspješniju obranu od vanjskih ugroza, poglavito Osmanlija, neophodno trebalo što snažnije gospodarstvo i razvijena gradska naselja s visokim prihodima koji bi na dulji rok mogli financijski iznijeti obranu, a upravo joj je to manjkalo.

Peto i ujedno posljednje poglavlje pod naslovom *Gospodarski i urbani razvoj Hrvatske – Uloga Matijaša Korvina* (str. 187-212) nastoji osvijetliti temeljna obilježja gospodarskoga stanja u srednovjekovnoj Hrvatskoj u Korvinovo vrijeme, odnosno na koji su način kralj i središnja vlast utjecali na gospodarske prilike, te kakvi su stvarni rezultati bili postignuti. U obzir je uzet i utjecaj susjeda, posebno Osmanlija i Venecije. Autor je znatnu pažnju usmjerio na položaj gradova kao bitnih čimbenika u mjerenju razine gospodarske razvi-jenosti.

Knjiga *Počeci rasapa* vrlo je vrijedan doprinos proučavanju političkih, društvenih, gospodarskih i kulturnih prilika u dijelu hrvatskih zemalja na izmaku srednjega vijeka u tijeku promjena koje su na dulje vrijeme obilježile hrvatsku povijest. Istodobno je jasno istaknuta uloga Matijaša Korvina koji je uspostavljanjem obrambenoga sustava na južnoj granici Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva za pedesetak godina usporio osmansko napredo-vanje prema srednjoj Europi, činjenica koja u historiografiji do sada nije bila dovoljno naglašavana.

Hrvoje Gračanin

KAREN JOLLY – CATHERINA RAUDVERE – EDWARD PETERS, Witchcraft and Magic in Europe. The Middle Ages, Volume 3, The Athlone Press, London 2002, XIV + 280 str.

Knjiga *Vješticarstvo i magija u Europi: srednjovjekovno doba* izašla je kao treći dio edicije koja obuhvaća razdoblje od biblijskih i poganskih društava do 20. stoljeća u ukupno šest dijelova. U knjizi se kombinira tradicionalan pristup povjesničara politike, prava i društva s kritičkim sintezama kulturne antropologije, historijske sociologije i studija spo-lova. Cilj je ovoga sveska, kao što se i navodi u uvodu, pokazati da je uobičajeni koncept magije nastao tijekom srednjega vijeka, da su klasično i kršćansko naslijeđe iz kasnoga Rimskog Carstva bili stopljeni s lokalnim i regionalnim vjеровanjima te da su država i Crkva zaoštrile svoj stav prema magiji i čarobnjaštvu općenito i vješticarstvu posebno, otvarajući na taj način put izbijanju nasilnoga progona vještica u ranonovovjekovnoj Europi.

Autorica prvoga dijela knjige *Srednjovjekovna magija; definicije, vjеровanje, praksa* (Medieval Magic: Definitions, Beliefs, Practices: str. 1-71) je Karen Jolly. U svjetlu fenomenologije magije Jolly problematici pristupa s tri različite pozicije: historijske, koncep-tualne i pragmatične. U prvom poglavlju: Definiranje magije (Definition of Magic; str. 6-12) razmatra historiografska pitanja vezana uz istraživanja magije, koncentrirajući se na

neke značajne promjene nastale u 20. stoljeću, dijelom kao rezultat utjecaja kulturne antropologije kao i promijenjena koncepta srednjovjekovnog kršćanstva.

U drugom poglavlju *Vjerovanja vezana uz magiju* (Beliefs about Magic; str. 13-26) autorica predlaže teorijski model promjena paradigme u srednjem vijeku koje su uzrokovale redefiniranje koncepta magije. Te promjene mogu se naći u početnome prijelaznom periodu, u renesansi 12. stoljeća i u izmijenjenom okolišu 15. stoljeća.

U trećem poglavlju *Practiciranje magije* (The Practice of Magic; str. 27-71) Jolly ispituje pojedina djelovanja vezana uz magiju u narodnoj i dvorskoj tradiciji u pet kategorija: iscjeljivanje, zaštita, prizivanje duhovnih bića, okultno znanje i zabava, donoseći primjere od Irske do Rusije, od Skandinavije do Italije u razdoblju od 500. do 1500. godine.

Drugi dio knjige autorice Catharine Raudvere naslovljen je *Trolldómur u ranosrednjovjekovnoj Skandinaviji* (Trolldómur in Early Medieval Scandinavia; str. 73-171). Cilj je ovoga dijela upoznavanje čitatelja s osnovnim kulturnim i društvenim značajkama u ranosrednjovjekovnoj Skandinaviji iz kojih je proizašao sustav vjerovanja i rituala vezan uz navodne posebne sposobnosti i neuobičajeno znanje određenih osoba. U tom sustavu postojanje vješticiarstva, odnosno *trolldómra*, prihvaćeno je kao nešto sasvim prirodno. Autorica se u svom istraživanju koristila srednjovjekovnim nordijskim izvorima (uglavnom raznim sagama), pretežno islandskog i norveškog podrijetla.

U prvom poglavlju koje nosi naslov *Koncept trolldómra: mentaliteti i vjerovanja* (The Concept of Trolldómur: Mentalities and Beliefs; str. 83-108), autorica upozorava da je trolldómur u velikoj mjeri bio dio društva te ga stoga treba promatrati u specifičnom kulturnom kontekstu. Practiciranje trolldómra, jednako kao i optužbe protiv njega, bile su vezane uz zahtijevanje prava na autoritetan govor. U *Obiteljskim sagama* i čarobnjaštvo i optužbe protiv vješticiarstva opisani su kao moćan govor izgovoren u posebnom kontekstu i u osobite svrhe. Optuženik i tužitelj su stoga aktivni čimbenici, a ne instrumenti kulture. Autorica upozorava na razliku između kontinentalnog koncepta vješticiarstva i trolldómra. Trolldómur ne sadrži većinu elemenata prisutnih kod vješticiarstva, noćni sabat, orgije, ubijanje male djece, kanibalizam itd. U središtu koncepta trolldómra sposobnost je određene osobe da utječe na druge ljude i cijelu prirodu bilo zloćudno ili dobroćudno.

U drugom poglavlju *Rituali trolldómra: practiciranje i izvedba* (Trolldómur Rituals: Practice and Performance; str. 109-150) autorica nas najprije upoznaje s pojmom *seiðr* u kojem je sadržan cijeli jedan splet vjere, morala, običaja i tradicije. Iako može imati mnogo značenja, gotovo uvijek se rabi u pozitivnome smislu. Rituale autorica promatra kroz komunikaciju koja teče u dva smjera: vertikalno i horizontalno. Unutar vertikalna pravca rituali su najočitiji. Tu je riječ o ljudskoj želji za komunikacijom s nadnaravnim bićima. Rituali, međutim, uvijek predstavljaju društveni događaj te stoga djeluju i u horizontalnu pravcu, formirajući ljudske hijerarhije i identitete utemeljene na društvenu poretku, seiðru. Kod practiciranja trolldómra seiðr se koristi prilično često. Čini se da je ta ceremonija bila važan događaj. Opisana je kao čin prizivanja nadnaravnih bića u cilju predviđanja budućnosti i sudbine ne samo za pojedince nego i za čitavu zajednicu. Ceremonija je uključivala i predviđanje vremenskih prilika za nadolazeće godišnje doba, a izvodila ju je osoba koja je posjedovala određene vještine i sposobnosti. Seiðr se koristio i u cilju zaštite člana obitelji ili nanošenja štete neprijatelju.

Na početku trećeg poglavlja koje je naslovljeno *Pravni kodeks: zakon i suđenje* (The legal Code: Law and Trial; str. 151-162), autorica napominje da je u sagama često prisutan

motiv optužbi i suđenja za trolldómr. Stari nordijski izvori otkrivaju nekoliko različitih strategija za obračunavanje s osobama optuženima za trolldómr. S nekima od njih se obračunavalo izravno, a neki su bili suočeni s formalnim suđenjem. Na sudu se s takvim slučajevima postupalo kao s bilo kojim drugim krivičnim djelom. Za razliku od trolldómra koncept prava bio je općeprihvaćen i upotrebljavan apstraktni termin. Tradicija nam govori da su pravo iz Norveške u Island donijeli prvi doseljenici, *landnámsmenn*. Prvi nordijski zakoni prenošeni su usmeno i poznati su tek kao odjeci u najranijim pisanim izvorima. U pravnom sustavu usmene kulture govornik prava, *logsogumaðr*, pamtio je i recitirao zakon na zajedničkim sastancima. Bio je biran na razdoblje od tri godine i zauzimao je važno mjesto s odgovornošću za pravilno očuvanje i prenošenje pravne tradicije. Proces suđenja imao je simboličan karakter i bio je strogo ograničen mjestom i vremenom. Optužbe za trolldómr u sagama su najčešće povezane s bolešću i smrću. Autorica donosi nekoliko primjera suđenja u sagama te na tim primjerima nastoji pokazati kako je suđenje izgledalo i koji je ishod bio najčešći. U jednoj od tih priča starija, ali dobrodržeća žena, koja je zbog neuzvraćene ljubavi prema nekom mladiću pribjegli trolldómr, kažnjena je izgnanstvom u šumu daleko od zajednice.

Autor je trećega dijela knjige pod naslovom *Srednjovjekovna Crkva i država o praznovjerju, magiji i vješticiarstvu: od Augustina do šesnaestog stoljeća* (The Medieval Church and State on Superstition, Magic and Witchcraft: From Augustine to the Sixteenth Century; str. 173-245) Edward Peters.

Na početku prvog poglavlja koje je naslovljeno *Praznovjerje i magija od Augustina do Izidora Seviljskog* (Superstition and Magic from Augustine to Isidore of Seville; str. 178-186), Peters ističe da su se kršćanski pisci prvi put susreli s pojmovima *superstitio* i *magia* kad su ih grčki i rimski pisci te vladari rabili vezano uz kršćanstvo. Kršćani su potom te pojmove vezali za sve ono što su smatrali iracionalnim i lažnim, tj. za sve nekršćanske religije. Potkraj 2. st. Tertulijan je svu pogansku praksu proglasio rimskim praznovjerjem. U 6. st. Martin iz Brage, pod snažnim Augustinovim utjecajem, objasnio je u svome djelu kako su se demoni pretvorili u poganske bogove da bi zavarali ljude i zadobili njihovo obožavanje. Iako su je ponekad tako nazivali, kršćanski su pisci ipak razlikovali rimsku religiju od magije, znajući da je bavljenje njome bilo protuzakonito u Rimskome Carstvu. Kad je 374. godine otkrivena zavjera protiv cara Valensa u koju su bili upleteni i čarobnjaci, zakoni protiv magije znatno su pooštreni, a sve pronađene knjige na temu magije, nerijetko i cijele knjižnice, bile su spaljene. Optuženi za magiju bili su obavezno podvrgnuti torturi i najokrutnijim oblicima javnog smaknuća. Samo posjedovanje knjige o magiji moglo je uglednoga Rimljanina otjerati u egzil i lišiti ga sve imovine, a oni manje značajni za isti su zločin bili pogubljeni. Krajem 5. st. stav se careva ponešto ublažio, pa su vlasnici takvih knjiga trebali samo proći proces pročišćenja i preobratiti se na kršćanstvo. Međutim, prema osobama optuženima za prakticiranje magije nije bilo milosti. Svatko tko se služio magijom u cilju predviđanja budućnosti cara ili Carstva osuđen je na susret sa zvijerima u areni ili na razapinjanje na križ, a oni osuđeni kao čarobnjaci bili su bačeni živi u plamen. Kršćanski vođe i mislioci od Tertulijana do Augustina pisali su protiv svakoga oblika praznovjerja. Najutjecajniji među njima bio je upravo Augustin. U traktatu *O kršćanskoj doktrini* svrstao je u praznovjerje sve oblike poganske religije, uključujući pravljenje idola i obožavanje stvorenja. Najznačajniji autor uz Augustina bio je Izidor Seviljski koji je u 20 knjiga *Etimologija* sabrao ideje antičkoga poganskog i kršćanskog učenja, opisujući različite tipove čarobnjaka, odnosno maga,

hiromante, geomante, piromante, nekromante itd. Bog je dozvolio da se njihove vještine sačuvaju sve do rođenja Spasitelja kada više nisu bile potrebne te su zabranjene. Izidorovo naslijeđe autor ocjenjuje jednako značajnim kao Augustinovo jer je mnoga znanja iz poganskog i ranokršćanskog društva prenio u novi svijet germanskoga Sredozemlja i sjeverne Europe.

U drugom poglavlju, čiji naslov glasi *Praznovjerje i magija u zbornicima germanskog prava* (Superstition and Magic in the Germanic Law Collections; str. 187-193), autor ističe da su prvi pisani pravni zbornici germanskih kraljeva bili sastavljeni na latinskom jeziku u kraljevstvu Burgundije krajem 5. st. Tako burgundski, vizigotski i drugi germanski zbornici više reflektiraju rimske ideje nego izvorne germanske, pa za zločine vezane uz vještičarenje nalazimo kazne tipične za rimsku kršćansku pravnu tradiciju. Franački zakoni pokazuju manje rimskog utjecaja pa su tako kazne za zločin bile proporcionalne načinjenoj šteti. Langobardski zakoni također pokazuju odstupanje od rimskog prava, usredotočujući se uglavnom na kažnjavanje onih koji lažno optuže druge osobe za vještičarenje.

U trećem poglavlju koje je naslovljeno *Rano kanonsko pravo i karolinško zakonodavstvo do 1100. g.* (Early Canon Law and Carolingian Legislation to 1100; str. 194-206), autor prikazuje razvoj kanonskog prava i popratne literature kao što su, primjerice, priručnici za kažnjavanje, kaznenici te njihov utjecaj na karolinško zakonodavstvo. Glavna tendencija crkvene i druge pravne literature od sredine 8. st. bila je ponovno uspostavljanje rigidne i kategoričke osude praznovjerja i magijske prakse u franačkom kršćanstvu. U 8. st. javljaju se traktati upereni protiv vjerovanja u jaku moć magije. Do kraja 9. st. diljem latinske i germanske Europe prevladalo je mišljenje da se magijom ne može koristiti bez pomoći demona. Regino iz Prüma sastavio je priručnik kanonskog prava *O sinodalnim slučajevima* u kojemu razmatra pitanja vezana uz prakticiranje magije. Taj je priručnik postao glavni izvor za razvoj idućih zbirki kanonskog prava. Do 1100. godine postavljaju se zahtjevi za racionalnim, autoritetnim i univerzalnim zbirkama kanonskog i svjetovnog prava, pa je Reginov priručnik izgubio utjecaj.

U četvrtom poglavlju koje je naslovljeno *Pravna i teološka literatura dvanaestog i trinaestog stoljeća* (The Legal and Theological Literature of the Twelfth and Thirteenth Centuries; str. 207-217), autor kao najznačajniju zbirku klasičnoga kanonskog prava ističe djelo Gracijana iz Bologne, *Concordia Discordantium Canonum* ili *Decretum*, sastavljeno oko 1140. godine. U tom djelu Gracijan je mnogo prostora posvetio magiji što Peters objašnjava kao produkt tadašnjeg vremena. Dvanaestostoljetni teolozi osuđivali su bavljenje magijom kao grijeh, ali su inzistirali na tome da se na optuženicima ne primjenjuju kazne teže od ekskomunikacije. Slično su se prema magiji odnosili i kanonski pravници. U 13. st. pojavljuju se nove zbirke od kojih je najznačajnija ona koju je sastavio papa Bonifacije VIII. pod nazivom *Liber Sextus*. Prema toj zbirci papinski inkvizitori ne smiju se miješati u osude za bavljenje magijom, već jedino u one slučajeve gdje je izvršena hereza.

U petom poglavlju *Političko čarobnjaštvo na početku četrnaestog stoljeća* (Political Sorcery at the Turn of the Fourteenth Century; str. 218-222) autor istražuje pojavu velikog broja političkih suđenja u zapadnoj Europi početkom 14. st. U to vrijeme potpuno su razvijeni pogledi na čarobnjaštvo i herezu. Na svjetovnim se sudovima istraživala šteta nanesena magijskim djelovanjem optuženika, a na crkvenim sudovima tražili su se dokazi o tome da su se u magijskom djelovanju koristila sredstva vezana uz herezu. Najvažnija značajka tih suđenja bila je njihov širi karakter, odnosno činjenica da su izašla iz lokalnih okvira.

U šestom poglavlju koje nosi naslov *Čarobnjak i vještica* (Sorcerer and Witch; str. 223-237), autor prati razvoj koncepta vještičarstva i čarobnjaštva u 14. i 15. st. te nastoji objasniti utjecaj društvenih zbivanja i promjena u mentalitetu koje su na taj razvoj neposredno utjecale. Do petnaestog stoljeća ingerenciju u slučajevima čarobnjaštva i vještičarstva zadobili su jednako crkveni i svjetovni sudovi. Sam zločin zadobio je značajke monstruoznosti i kao takav postao neusporediv i izuzet od svih ostalih zločina. U skladu s time jedina prihvatljiva kazna bila je smrtna.

U sedmom i ujedno posljednjemu poglavlju naslovljenome *Praznovjerje, magija i vještičarstvo u predvečerje reformacije* (Superstition, Magic and Witchcraft on the Eve of the Reformation; str. 238-245) autor upozorava da je u drugoj polovici 15. st. znatno porastao broj traktata koji se bave demonologijom. Taj trend vrhunac dostiže 1487. kad su dva dominikanca, Jacob Sprenger i Heinrich Krämer (latinizirano *Institoris*), napisala svoje kapitalno djelo čija je svrha bila upozoriti na opasnost od vještica i ponuditi način borbe protiv njih. To je djelo nazvano *Malleus maleficarum* i postat će u idućih nekoliko stoljeća glavni priručnik svima onima koji su bili uključeni u borbu protiv vještica. Autor, međutim, naglašava da, premda je utjecaj toga traktata bio velik, on nije izazvao lov na vještice u onim područjima gdje ga prije pojave toga djela nije bilo, kao npr. u Španjolskoj. Početkom 16. stoljeća, uz teološka i pravna djela, pojavljuje se i velik broj novih zakona uperenih protiv vještičarstva koji se drže kao jedan od najgorih oblika zločina te se stoga u takvim slučajevima primjenjuje tortura u istrazi, a kao kazna za tako dokazan zločin uvodi se paljenje živih optuženica na lomači.

Knjiga *Vještičarstvo i magija u Europi: srednjovjekovno doba* nudi obilje zanimljivih podataka iz povijesti vještičarstva, ali nije preporučljivo čitatelju koji već ne posjeduje određeno znanje o toj problematici. Premda je namjera autora bila da daju pregled vještičarstva u Europi i to kroz različite aspekte, u tome nisu bili osobito uspješni. Prvo poglavlje praktički se bavi isključivo teoretskim pitanjima, cijelo drugo poglavlje posvećeno je Skandinaviji i tamošnjemu konceptu vještičarstva, što je doduše vrlo zanimljivo i malo poznato, ali bi upravo stoga možda bilo primjerenije da je, još ponešto obogaćenije, objavljeno kao zasebno djelo jer je u knjizi, koja je trebala biti posvećena cijelom europskom prostoru, jednostavno zauzelo previše mjesta, tim više što niti jedna druga europska regija nije zasebno obrađena. Treće poglavlje daje pregled razvoja literature vezane uz demonologiju i vještičarstvo i najkorisniji je dio knjige, ali samo po sebi nije dovoljno da popravi cjelokupan dojam. *Vještičarstvo i magija u Europi: srednjovjekovno doba* prije je zbornik zasebnih radova nego jedna cjelina i kao takvo, kako je već istaknuto, može biti koristan prilog onima koji žele obogatiti svoje znanje o toj tematici.

Željka Križe

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 37

U SPOMEN IGORU KARAMANU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2005.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 37

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2005. godine

Naklada

400 primjeraka